

ISSN2464-0344

Res novae

Revija za celovito znanost
Journal for Integrated Science

Matic Kocjančič

»KOT ANTIGONA SMO VRGLI PRST«.

MIT O ANTIGONI V SLOVENSKI IZSELJENSKI LITERaturi

Simon Malmenvall

ZGODNJI KARTUZIJANI: ZGODOVINSKI IN DUHOVNI KONTEKST

Jakob Piletič

GLORIA BEATISSIMÆ VIRGINIS MARIE:

OSMA HOMILIJA SVETEGA AMADEJA LOZANSKEGA

IN MENIŠKA HOMILETIKA ZGODNJE SHOLASTIKE

Andrej Lažeta

VERske RESNICE – ZAKLAD VERE

Anton Stres

OD LAICIZMA K LAIČNOSTI

Fakulteta za pravo in poslovne vede, Katoliški inštitut
Faculty of Law and Business Studies, Catholic Institute

LETNIK 7 • 2022 • ŠTEVILKA 2

Res novae

Res novae: revija za celovito znanost

Izdajatelj in založnik:

Fakulteta za pravo in poslovne vede, Katoliški inštitut

Naslov uredništva:

Res novae, Krekov trg 1, 1000 Ljubljana

Odgovorni urednik:

Andrej Naglič

Glavni urednik:

Simon Malmenvall

Spletni naslov:

<http://www.katoliski-institut.si/sl/raziskovanje/res-novae>

E-pošta:

simon.malmenvall@kat-inst.si

Uredniški odbor:

Matic Batič (Študijski center za narodno spravo, Ljubljana, Slovenija), Philip Booth (Institute of Economic Affairs, London, Velika Britanija), Andres Fink (Pontificia Universidad Católica Argentina, Facultad de Ciencias Sociales, Buenos Aires, Argentina), Aleksandra Kostić Tmušić (Univerzitet u Prištini, Filozofski fakultet, Kosovska Mitrovica, Srbija/Kosovo), Aleksej Martinjuk (Respublikanski inštitut višje šole, Minsk, Belorusija), José Ignacio Murillo (Universidad de Navarra, Instituto Cultura y Sociedad, Pamplona, Španija), Aniko Noemi Turi (Katoliški inštitut, Fakulteta za pravo in poslovne vede, Ljubljana, Slovenija), Mitja Steinbacher (Katoliški inštitut, Fakulteta za pravo in poslovne vede, Ljubljana, Slovenija), Anton Stres (Katoliški inštitut, Fakulteta za pravo in poslovne vede, Ljubljana, Slovenija), Zoran Vaupot (Katoliški inštitut, Fakulteta za pravo in poslovne vede, Ljubljana, Slovenija).

Leto izida: 2022

Tisk:

Primitus d. o. o., Ljubljana

Oblikovanje in prelom:

Breda Sturm

Naklada:

150 izvodov

Letna naročnina:

28€ (Slovenija), 40€ (Evropa), 57\$ (ostalo navadno),

66\$ (ostalo prednostno)

ISSN (tiskana verzija): 2464-0344

ISSN (elektronska verzija): 2464-0352

Res novae

*Revija za celovito znanost
Journal for Integrated Science*

SPIRITUS
AUTEM
VIVIFICAT

LETNIK 7 • 2022 • ŠTEVILKA 2

Vsebina

Matic Kocijančič

»Kot Antigona smo vrgli prst«.
Mit o Antigoni v slovenski izseljenski literaturi

7

Simon Malmenvall

Zgodnji kartuzijani: zgodovinski in duhovni kontekst

25

Jakob Piletič

Gloria Beatissimæ Virginis Mariæ:
osma homilija svetega Amadeja Lozanskega
in meniška homiletika zgodnje sholastike

46

Andrej Lažeta

Verske resnice – zaklad vere

69

Anton Stres

Od laicizma k laičnosti

96

UDK: 792.026(38):314.151.1(497.12)

1.02 pregledni znanstveni članek

Matic Kocijančič

kustos; docent za primerjalno književnost in literarno teorijo (Slovenski gledališki inštitut; Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani)

»Kot Antigona smo vrgli prst«. Mit o Antigoni v slovenski izseljenski literaturi

Izvleček: V osemdesetih letih 20. stoletja se je v slovenskem družbenem diskurzu vzpostavila močna povezava med mitom o Antigoni in povojnimi pomori po 2. svetovni vojni na Slovenskem. Ta povezava, ki jo je na filozofskem področju prvi eksplicitno tematiziral Tine Hribar, ima svoje literarne korenine v *Antigoni* Dominika Smoleta. Še pred letom 1975 – ko je povojne pomore prvi obravnaval Edvard Kocbek v slovitem tržaškem intervjuju, ki sta ga z njim opravila Boris Pahor in Alojz Rebula – je mit o Antigoni in slovensko bratomorno vojno prepletla tudi Nada Gaborovič v noveli *Antigona s severa*. Članek pokaže, da je izseljenska – zlasti argentinskoslovenska – recepcija te povezave v številnih vidikih pomenljivo dopolnjevala in celo prehitevala njen razvoj znotraj slovenskih meja. Pri tem je ključno vlogo odigral Tine Debeljak, ki je v *Veliki črni maši za pobite Slovence* antigonski mit s pomori povezal že konec štiridesetih, intrigantne sorodne tematizacije tega mita pa najdemo tudi pri Karlu Mauserju in Rudi Jurčecu.

Ključne besede: mit o Antigoni, izseljenska literatura, Slovenci v Argentini, Tine Debeljak, Karel Mauser, Ruda Jurčec, Kajetan Gantar

“Like Antigone, we Tossed Some Soil.”
Myth of Antigone in Slovene Emigrant Literature

Abstract: In the 1980s, a strong connection was established in Slovene social discourse between the myth of Antigone and the post-World War II massacres in the Slovene lands. While Tine Hribar was the first to explicitly thematize this connection in philosophy, it has its literary roots in Dominik Smole’s *Antigona*. Even before 1975 – when the post-war massacres were initially addressed by Edvard Kocbek in his famous Trieste interview conducted by Boris Pahor and Alojz Rebula – the myth of Antigone and the fratricidal conflicts in Slovenia were also intertwined in Nada Gaborovič’s novella *Antigone of the North* (*Antigona s severa*). This paper demonstrates that the emigrant reception of this connection – in particular the Argentine-Slovene one – in many respects significantly complemented and even anticipated its development in Slovenia itself. A key role in this was played by Tine Debeljak, who in *The Great Black Mass for the Slain Slovenes* (*Velika črna masa za pobite Slovence*) linked the Antigone myth with the massacres as early as the end of the 1940s, while important thematizations of the myth can also be found in works by Karel Mauser and Ruda Jurčec.

Key words: the Antigone myth, emigrant literature, Slovenes in Argentina, Tine Debeljak, Karel Mauser, Ruda Jurčec, Kajetan Gantar

Debeljakova tematizacija

V osemdesetih letih 20. stoletja se je ob procesu demokratizacije in liberalizacije v slovenskem družbenem diskurzu vzpostavila močna povezava med mitom o Antigoni in povojnimi pomori po 2. svetovni vojni na Slovenskem.¹ Ta povezava, ki jo je na filozofskem področju prvi eksplicitno tematiziral Tine Hribar – najbolj podrobno v delu *Tragična etika svetosti* –, ima svoje literarne korenine v *Antigoni* Dominika Smoleta.² O pomorih je sicer prvi javno spregovoril Edvard Kocbek leta 1975 v slovitem tržaškem intervjuju (Pahor, Rebula), a tudi ta mejnik je do neke mere prehitela ali vsaj napovedala literatura: pomore je konec šestdesetih bežno tematiziral Tone Svetina v *Ukani*, povezavo med antigonskim mitom in slovenskimi konflikti 2. svetovne vojne pa najdemo v noveli Nade Gaborovič *Antigona s severa*, ki je bila objavljena leta 1974 v zbirki *Zvezdni prah*.

A če slovensko literaturo razumemo širše od njenih geografskih meja, lahko ugotovimo, da se obe razsežnosti – tako tematizacija povojnih pomorov kot njihova povezava z antigonskim mitom – v njej pojavita že bistveno prej. Pravzaprav prvič vznikneta naenkrat, v enem izmed najpomembnejših mejnikov slovenske izseljenske kulture: v »prvi izdani leposlovni knjigi slovenske povojne politične emigracije v Argentini« (Kos 2019, 134), *Veliki črni maši za pobite Slovence* Tineta Debeljaka, ki jo je leta 1949 v Buenos Airesu objavil pod psevdonimom Jeremija Kalin, zasnoval pa naj bi jo že

- 1 Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0239, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.
- 2 Za širši kontekst recepcije mita o Antigoni v slovanskih dramatikah 20. stoletja: Jensterle-Doležal 2004

leta 1946 v Rimu. (Debeljak 1949a, 5–6) Debeljak, osrednja kulturna figura slovenskih izseljencev v Argentini, je v tej enigmatični religiozni pesnitvi z razširjeno in prirejeno formo katoliške maše, ob kateri se pesnik nekajkrat poigra tudi z dramskimi elementi (pesnitev naj bi bila že v prvih letih večkrat dramatizirana in uprizorjena), zasledoval pesniško izpolnjevanje antigonskega vzgiba, besedilni simbolni pokop za pomorjene, literarno izgradnjo »spomenika, ki ga nimajo na grobu v domovini«. (11) Povezava z antičnim mitom je najbolj eksplicitna v vrsticah, ki odprejo zadnji razdelek pesnitve: »Kot Antigona smo vrgli prst / na naše grobe – / Naj v blagoslovljenem miru počiva naš brat za zadnji dan!«. (207)³ Ta metafora se v pesnitvi nadaljuje z drugim priljubljenim motivom v umetniških upodobitvah Antigone, njeno skrbjo za Ojdipa v izgnanstvu, ki jo Debeljak tu seveda naveže na usodo slovenske povojne emigracije: »vzeli smo slepega Ojdipa za róko / in stopili na pot, ki nikamor ne pelje«. (207) V tem se kaže zanimiva specifična Debeljakove aplikacije tega mita na slovenske povojne razmere, kajti bratomornemu nasilju in problemu nepokopanih skozi širše zajemanje tebenske snovi doda še – glede na poznejše slovenske ubeseditve antigonskega mita neobičajno, glede na širšo evropsko antigonsko tradicijo pa razširjeno in prepoznavno – izgnansko tematiko.

Z vidika primerjave s širšo antigonsko tradicijo je ta razdelek zanimiv tudi zato, ker ga skoraj v celoti prežema motivika (in metaforika) ladijske plovbe, ki je – manj zgoščeno – posejana skozi celotno pesnitev. Primarna referenca tega motiva pri

3 Marija Stanonik (2016, 237) je o teh vrsticah zapisala: »[Ta] pomašna molitev /... / z zadoščenjem ugotavlja, da je *Véliká črna maša* za *pobite Slovence* uresničila, kar je s tveganjem življenja in časti storila tebenska sestra za brata Polinejka.«

Debeljaku sicer ni sofoklovska oziroma starogrška, temveč biblična. Situacijo na Slovenskem, ki je sprožila povojni begunski val, v uvodnih verzih oriše kot različico vesoljnega potopa – namesto vode zemljo prekrije reka krvi, s peklen-skim pogonom nacizma in komunizma: »struga / uničujočega, sežigajočega, ubijajočega Besnila / križa zvitega, kot za vislice s kljukami obitega, / in sekire zamahujoče, / izdrte iz snopa / starožitnega« (19) –, skupnost bežečih pa upodobi kot Noetovo barko (21):

»Tedaj si razpel Svojo prebito Dlan / in pod toneče nogé / si nam pripeljal Svoj brod ... / Kot Noeta v barko ob povodnji Vesolja / Si zgnedel nas vanj: / vse naše vojščake – fante in može, / starčke in žene in dekleta in otročiče, / konje in varuhe-pse in vprežne voliče, / še petelina z domačega pridvorja / in žitna semena iz kašč – / in spustili smo s potoki se za obzorja / na morsko plan. / Naša jadra: Tvoj Plašč, / Naša zastava: Tvoja Volja ...«

Ta »brod«, ki ga Debeljak tu predstavi, najbolj zgoščeno pa upesnjuje prav v sklepnem, »antigonskem« delu *Velike črne maše*, ima več pomenskih odtenkov, tudi povsem opisne, nemetaforične: večji del poti slovenske emigracije v Argentino je pač potekal na čezoceanski plovbi. Pa vendar se ravno v tistih metaforičnih vidikih, ki se približujejo sorodni antigonski metafori – polisu kot ladji –, skriva najizvirnejša razsežnost tega Debeljakovega motiva, ki preobraža in nadgrajuje klasično metaforo skupne usode družbene skupnosti kot morske plovbe: gre za duhovno skupnost, ki jo v enaki meri gradijo tako živi kot mrtvi. »Obstal sem na pragu k Tvojemu svetišču, / da berem za Slovence, krvavo pobite, / v to barko zgnetenene in doma brez zaščite – / Véliko Črno Mašo ...«. (22)

Debeljakova pesnitev je za našo témo zanimiva tudi kot prvi literarni zametek slovenskega spravnega projekta – pozneje tesno prepletenega z antigonskim simbolizmom –, ki se še posebej intenzivno zarisuje v prepesnitvi molitve Oče naš (150–151):

»Kakor tudi mi odpuščamo svojim dolžnikom ... / Zapleta se nam misel, kot da ni naša, / težkó se nam mota med nebom in jezikom, / v krčih telesa se odpor nam oglašá: / Ne! Ne! Nikdar ne! Smrt našim krvnikom! / A Ti nas učil si odpustiti, / če hočemo odpuščanje ... O Oče Srditi / do naše narave Si neizprosén in krut! / Drhti nam v mišicah sleherni čút, / ko v ušesa grmiš nam Besede Svoje: / Maščevanje ni vaše, maščevanje je Moje! ... / O sladko maščevanje, ki me vsegá napolnjuje – / zakaj ga nam Prst Tvoj ne dovoljuje? / Srcé mi grgrá pod silo Tvoje roke: / Ti bičaj, kot misliš, Svoje otroke, / ne jaz ... ne mi ... ki ... ki ... odpustimo ... / Težkó, o težkó je šla prošnja mimo: / na tehtnico našo naj težka pade, / visoko naj dvigne nam svetle nade, / odpusti Narodu in Zvodnikom, / kakor tudi mi odpuščamo svojim dolžnikom.«⁴

- 4 V tem motivu lahko prepoznamo močno paralelo s filmom *Katin* (2007, režiser Andrzej Wajda), svetovno najodmevnejšim umetniškim soočenjem s komunističnimi zločini prek antigonskega mita. Ritem ene najbolj pretresljivih sklepnih sekvenc tega filma narekuje prav molitev Oče naš, pri čemer žrtve katinskega pokola tik pred usmrtnitvijo verižno izrekajo njene posamezne vrstice. Molitev se konča predčasno, zadnja žrtev pred strelom izreče ravno vrstico o odpuščanju dolžnikom, s čimer poudari spravno intonacijo filma. Tudi Debeljak v *Veliki črni maši* slovenske pomore dejansko poveže s tistim v Katinskem gozdu: »O zemlja slovenska, / kdaj boš zrna semenska / dvignila iz jame katynje?«. (33) Andreja N. Inkret (2010, 375) je v *Katinu* prepoznala tudi močne skupne točke s Smoletovo *Antigono*: »Tako Wajdova Agnieszka kot Smoletova Antígona v končni fazi sprožita

Od Argentine do domovine in nazaj

Mit o Antigoni se je – vsaj v percepciji slovenske emigrant-ske skupnosti v Argentini – že konec štiridesetih neločljivo prepletel s povojnimi pomori. Morda je k privlačnosti te povezave pri argentinskih Slovencih pripomogel tudi vpliv novega kulturnega okolja. Moira Fradinger v svoji študiji argentinske tradicije gledaliških in dramskih reinterpretacij Antigone zagovarja tezo, da ima Sofoklova tragedija v Argentini status »nacionalne drame«. (2011, 67) Prva izvirna argentinska literarna reinterpretacija tega mita – *Argia* Juana Cruza Varele, ki jo je osnoval po Alfierijevem zgledu – je nastala že leta 1824; v 20. stoletju se pojavi večje število (tudi mednarodno) odmevnih argentinskih *Antigon*. (Fradinger 2011; Fleming 1999) Čeprav je ta preplet mitoloških fascinacij argentinskih domačinov in slovenskih prišlekov intriganten, pa slednji – skupaj z drugimi Slovenci, ki so se v naslednjih desetletjih skozi antigonski okvir soočali s povojno tragiko –

vprašanje, kaj njun upor in z njim njuna smrt pravzaprav pomenita. V *Katinu* se smiselnost Agnieszkinoga dejanja postavi pod vprašaj predvsem zato, ker je resnica, za katero si prizadeva, razkrita le za kratek hip. Pri Smoletu Antigonino dejanje iz istega razloga postavi pod vprašaj Ismena, ko – ob sestrični smrtni obsodbi – olajšana izreče besede, ki bi se povsem lahko, seveda *mutatis mutandis*, nanašale na Agnieszko. 'Antigona je našla Polineika, / ampak samo za kratek hip, le za trenutek. / Kaj naj z Antigono samo za trenutek? / Rahel cvet, ki se odpre in brž nato usuje.' Smiselnost boja obeh Antigon je torej na neki točki zaradi kratkotrajnosti uspeha v obeh delih postavljena pod vprašaj. /... / A vendar se človek ob gledanju *Katina* tudi intuitivno vseskozi zaveda, da je dejanje samo, pa čeprav so njegove posledice vidne 'samo za trenutek', še kako pomembno. Pri Smoletu se zdi prav ta občutek – poudarjen z zvokom zvonov, ki v naših ušesih sugerirajo ritual – personificiran v osebi paža.«

kljub vsemu niso zares potrebovali argentinske spodbude.⁵ Kot je v temeljiti analizi tega vprašanja pokazal Kajetan Gantar, je povezava med Sofoklovo *Antigono* in povojnimi dogodki na Slovenskem prepričljiva na številnih ravneh, celo na »dramaturški«. V svoji študiji Hribovškovega življenja in dela to povezavo razgrne pod naslovom »Repriza *Antigone* v živo«:

»Tu ne bi v podrobnostih in v vsej razsežnosti obnavljali sramotne in nizkotne angleške prevare in vetrinjske tragedije, te najbolj množične in najbolj pretresljive tragedije v tisočletni zgodovini slovenskega naroda, ki doslej še ni bila in najbrž tudi nikoli ne bo do konca osvetljena in razčiščena; tragedije, ki je v svojem bistvu repriza antične Antigone, repriza, ki je daleč preseгла okvire in razsežnosti prvotne mitološke grozljivosti. Podrobnosti te reprize so dobro

- 5 Vprašanje vpliva povojne argentinskoslvenske recepcije mita o Antigoni na poznejše povezovanje tega mita s slovenskimi povojnimi pomori do neke mere še vedno ostaja odprto, pa tudi kontroveržno. Goran Schmidt je s spremno študijo v *Zbranem delu* Dominika Smoleta in monografijo o Smoletu pred dobrim desetletjem vznemiril del kulturne javnosti (prim. Harlamov 2012) s številnimi izrazito kritičnimi sodbami o Smoletovi dediščini in njeni recepciji, med katerimi se nahaja tudi teza, da je bila povezava med nastankom Smoletove *Antigone* in povojnimi pomori umetno ustvarjena v obdobju slovenskega osamosvajanja brez prepričljive zgodovinske in interpretativne podlage ter iz ideoloških vzgibov. (Schmidt 2011, 137–138, 235) Četudi je teza hermenevtično problematična in brez širše podpore v prevladujočih tokovih literarnokritične recepcije, pa ima vendarle nekaj vidnih in odločnih zagovornikov, npr. Janeza Pipana (Tadel 2010) in Marcela Štefančiča Jr. (2015). Schmidt argentinskoslvenski recepciji pripiše velik vpliv na »osamosvojitveno« interpretacijo mita o Antigoni, pri čemer obe vrednoti izrazito negativno. (2011, 224–239)

znane. Znan je datum, znano je prizorišče, znani so tudi igralci, ki so nastopili v glavnih vlogah.

Prizorišče, kjer se je odigralo ključno in odločilno dejanje te reprize, je bilo v Ljubljani na Kongresnem trgu. Tam je 26. maja 1945 v vlogi Kreonta nastopil Josip Broz Tito, maršal Jugoslavije. Z balkona univerze je spregovoril zbrani večtisočglavi množici. In nazadnje je v svojem govoru z grozečimi besedami, ki sta mu jih narekovala majestetična poza zmagovalca in nepotešeni bes slepe maščevalnosti, dal vedeti: 'Ta manjšina ne bo nikdar več gledala naših divnih planin, naših cvetočih polj. Če bi se to vendarle zgodilo, bo to trajalo zelo kratek čas.' V kratkem zadnjem stavku – lahko bi ga označili kot litoto, polno cinizma in sadizma, lahko tudi kot aposiopezo – je vse povedano. V njem je nedvoumno nakazana grozljiva usoda, namenjena nesrečnim Polinejkom. /... / Nato se je [Tito] spet vrnil v vladno palačo na pogovore in posvete z najožjimi sodelavci. O vsebini teh pogovorov in posvetov časopisi ne poročajo, o njih tudi ni nobenega zapisnika. Toda iz nadaljnjega razpleta dogodkov lahko z gotovostjo sklepamo o vsebini in sklepih teh posvetov. Predvsem so bila dana navodila za množični izvensodni poboj. /... / Ob vsem tem pa naj likvidatorji poskrbijo, da se zabriše vsaka najmanjša sled za ostanki pomorjenih, še zlasti naj budno pazijo, da ne bi njihovih telesnih ostankov kdo odkril ali častil njihovega spomina s prižiganjem svečk, s pogrebnimi obredi in molitvami.

Kljub grožnjam z najhujšimi sankcijami, ki so presenetljivo podobne tistim, kakršne je dajal že Sofoklov Kreont, pa so se našle pogumne in neustrašne slovenske Antigone, matere, sestre in vdove pomorjenih Polinejkov, ki so vztrajno iskale in nazadnje tudi odkrивale skrita morišča in leto

za letom hodile na te skrite kraje prižigat svečke pobitim. In tako se je tragedija antične Antigone v živo ponovila v desetisočkratni povečavi.

Hribovšek je bil samo eden iz množice prevaranih in opeharjenih Polinejkov, ki jim je sodobni Kreont vtisnil sramotilni žig narodnega izdajalca. /... / Znano je, da so iz taborišča na Teharjah udbovski in knojevski tovornjaki noč za nočjo odvažali jetnike na razna morišča v bližnji in daljni okolici. Med drugim so jih odvažali tudi v Barbarin rov pri Laškem, kjer so še žive zazidavali za betonskimi podzemnimi pregradami. Če se je med njimi morebiti znašel tudi Ivan Hribovšek, potem ni doživljal samo usode Polinejka, ampak tudi grozljivo usodo Antigone, ki jo je Kreont ukazal živo zazidati v skalnat podzemni grob.« (2014, 107)

Gantar v tem orisu izpostavi dve ključni povezavi med antigonskim mitom in povojno situacijo, ki sta jasni že v njeni zgodnji argentinskoslvenski recepciji: prva je prepoved/onemogočenje dostojnega pokopa in/ali obiska poslednjih počivališč pomorjenih, ki jih je državna oblast označila za izdajalce »polisa«; druga je antigonsko kljubovanje tem odlokom s strani tistih, ki so kljub državni grožnji vztrajali v dostojnem spominjanju svojih umrlih. Gantar jima doda še nekaj izvernih: v Titovem govoru na Kongresnem trgu prepozna paralele s Kreontovim nastopnim govorom (izpostavitev Titove osebne odgovornosti se sicer pojavi tudi že v Debeljakovi pesnitvi), v povojnem zločinu pa paralelo s Kreontovo dvojno kršitvijo božjih zakonov, pri čemer grozljive prizore, ki jih je razkrilo odkopavanje Hude jame, poveže s Kreontovim pokopom žive Antigone. Pri zasledovanju vzgibov za slovensko posvojitve antigonskega mita lahko Gantarjevimi poudarkom dodamo – z mislijo na širšo

moderno antigonsko tradicijo – še nekaj okvirnih zgodovinskih parametrov: revolucijo, bratomorni spopad in izrazito antireligiozno ideologijo novega družbenega reda.⁶ Sorodni

- 6 Kajetan Gantar, ki je skupaj z Branetom Senegačnikom (2014) temeljito obravnaval Hribovškovo usodo in njegov prevod *Antigone*, je – kot je povedal v intervjuju za *Dnevnik* ob prejemu Prešernove nagrade za življenjsko delo – svoj prevod *Antigone*, ki ga je pripravil na začetku sedemdesetih za uprizoritev v Slovenskem ljudskem gledališču Celje, zasnoval prav z mislijo na povojne pomore, za katere naj bi izvedel že leta 1945: »V Avstriji smo vedeli, kaj se je z vrnjenimi domobranci dogajalo v Sloveniji, saj je enemu redkih preživelih s Teharij, Janezu Zdešarju, z deseterico drugih uspel pobeg iz dobro zastraženega teharskega taborišča smrti. Nekaj časa so ga nato skrivale redovnice v Ljubljani, nato se je prebil v Avstrijo, kjer se je kot kandidat za maturo najprej oglasil pri mojem očetu, ki je bil razrednik maturantov. On nama je pripovedoval, kaj vse se mu je dogajalo. Seveda smo se spraševali, zakaj so Britanci domobrance sploh vrnili. Med drugim se je kasneje govorilo, da sploh ni šlo za dogovor med Britanci in Titom, ampak med Britanci in Stalinom. Naši predstavniki so Britancem zatrjevali, da bodo z vrnjenimi ravnali po določilih mednarodnega prava o vojnih ujetnikih. Tudi v Sloveniji so že ves povojni čas mnogi vedeli, kaj se je z vrnjenimi dogajalo, ne le svojci pobitih. O Rogu se je ravno tako veliko vedelo. Zdi se, da je Kocbek spregovoril, ker je čas dozorel, ker je morda oblast dojela, da bo to prej ko slej moralo priti na dan in v javnost. /... / Zdelo se mi je, da je Sofoklej z *Antigono* podal sporočilo, ki ga je še kako potrebovala tudi naša družba: da je družina tista najožja celica, da so družinske vezi močnejše od vseh krajevnih, političnih ali družbenih in državnih zakonov in da bi človek za svojega brata, sestro naredil vse, če se ne da nič drugega, vsaj to, da ga dostojno pokoplje. To je bilo seveda povezano tudi z vprašanjem naših povojnih pobojev in nepietetnega ravnanja z mrtvimi. Preden sem se lotil tega prevoda, sem bil na krajšem študiju v Franciji. Tam sem si ogledal nekaj uprizoritev modernih *Antigon*, v katerih so še posebej poudarjali tematiko ljubezni in dolžnosti do brata, še posebej v sodobni Anoulihevi inačici ali v režiji izvirne Sofoklejeve tragedije v Nacionalnem gledališču. Bojan Štih, tedanji ravnatelj celjskega gledališča, me je k sodelovanju vabil že prej in moj novi prevod *Antigone*

zgodovinski vzorci so bile namreč odločilnega pomena že pri prvotni moderni evropski obuditvi in preroditvi mita o Antigoni kot sheme za soočanje z duhovnozgodovinskimi pretresi ob koncu 18. in začetku 19. stoletja.

Izseljenska recepcija mita o Antigoni po Debeljaku

Debeljak ni bil edini izseljenski književnik, pri katerem je odmeval mit o Antigoni. Ko je še v letu objave *Velike črne maše* strnjeno predstavil zgodnje »literarno ustvarjanje emigracije«, je kot prvo ime izseljenskega pripovedništva – »po vidnosti pisanja in tudi po ceni« – izpostavil Karla Mauserja. (Debeljak 1949b, 180) Matevž Kos je pred kratkim – v knjigi *Leta nevarnega življenja*, v kateri preučuje upodobitve 2. svetovne vojne v slovenski literaturi – Mauserjevo prozo ovrednotil s sodobne kritiške perspektive in ob enem izmed njegovih ključnih del, romaneskni trilogiji *Ljudje pod bičem* (nastala je med leti 1963–1966), opozoril na njeno antigonsko razsežnost (Kos 2019, 133–134):

»Mauserja kot romanopisca niso zanimala le stališča ljudi, ki so se umikali v zasebnost in postali oportunisti. Zanimali so ga tudi posamezniki, ki so hoteli ostati zvesti sami sebi, predvsem pa so hoteli vedeti vso resnico o vojno-revolucionarnem dogajanju. Tudi za ceno svojih služb, kariere, osebne svobode in, navsezadnje, življenja kot takega. To je drža učiteljice Silve, figure, ki jo vse bolj vznemirja vprašanje nepokopanih mrtvih, padlih v državljanski vojni. Predvsem v drugem delu romana srečamo pri Silvi kar nekaj načel-

sem naprej pripravil prav za celjsko gledališče, šele nato je prišel v javnost v knjižni izdaji v zbirki Kondor.« (Lesničar-Pučko 2022, 13)

nih izjav, ki upravičujejo debato o njeni antigonski drži: o njenem prizadevanju, da bi vsi ljudje, ne glede na to, na kateri strani so padli med vojno, dobili svoj grob. Enakost mrtvih, za katero si prizadeva, je obenem tudi že vključena v projekt sprave med živimi. Sprave, ki jo, čisto v krščanskem smislu, razume v smislu odpuščanja. Od tod recimo kar nekaj Silvinih že skorajda deklarativnih izjav, ki se sučejo ravno okrog vprašanj odpuščanja, krivde in, ne nazadnje, sprave.

Na primer: 'Vendar ... vendar se mi ne zdi človeško, da se nekomu, tudi če je bil sovražnik, po smrti odreka grob.' (Mauser 1991, 162) Ali nekaj strani pozneje: 'Vedno se mi je zdelo, da bi morali biti mrtvi izven sovraštva. /... /Kakor je bilo po vsaki vojni. Italijani so skrbeli za avstrijske grobove, Avstrijci za italijanske. Mislim, da je bilo vedno tako. (181) Z eno besedo: Vsi mrtvi so naši.' (205)

Intenca Mauserjevega romana je na tej ravni jasna. Kljub nekaterim nedvoumnim pomanjkljivostim, pa naj gre za arhitektoniko romana, psihologijo likov, opisno preobloženost, moraličnost in občasno hitropotezno 'ideološko' karakterizacijo oziroma diskreditacijo kake izmed romanesknih person, je treba ugotoviti, da je Mauserjev roman eden prvih slovenskih leposlovnih tekstov, ki je eksplicitno odprl kar nekaj v tedanji Sloveniji prepovedanih, tabuiziranih tem – vsega tistega, česar slovenska literatura v prvih povojnih desetletjih ni mogla obravnavati in o čemer se javno tudi ni smelo razpravljati (medvojno in povojno revolucionarno nasilje, množični pomori, partijska uzurpacija oblasti, vprašanje nepokopanih mrtvih, sprava).

Na Slovenskem je bil ta molk vsaj delno prekinjen šele z odmevnim Kocbekovim 'tržaškim intervjujem' leta 1975 (oziroma z njegovim ponatisom v ljubljanskih Naših razgledih istega leta). A to se je zgodilo več kot desetletje po izidu Mauserjevega romana, v Sloveniji tedaj in nato še poldrugo desetletje nedostopnega.«

Ruda Jurčec – prav tako eden izmed najbolj cenjenih zdomskih slovenskih pisateljev (Kos 2019, 130) – je leta 1954 objavil zapis o slovenskem popotovanju francoskega pisatelja Marcela Schneiderja, kjer se primerjava z Antigono ponovno pojavi v kontekstu žalovanja slovenskih žensk za žrtvami 2. svetovne vojne, tokrat v prizmi okupatorjevih medvojnih pomorov:

»Ko je [Schneider] hodil naprej po Sloveniji, je prišel do vasi Strmec pod Mangartom. Toda v tej vasi žive samo ženske, ki so vedno oblečene v črnino. Med vojno je nanesa pot nemškega generala v to vas, kjer so ga ubili. Nemci so takoj pobili vse moške, tudi otroke moškega spola – vse žene pa so zapodili v hribe. Po vojni so vas nanovo zgradili, toda matere, žene, sestre in neveste so se zavezale, da ne bodo nehale žalovati za žrtvami tistega strašnega dogodka. Tako čuvajo nad svojim naseljem, zavite v črnino, živijo življenje, ki je podobno smrti, grobovi njih mož, očetov in ženinov ter bratov so se raztegnili nad vso vas. Te žene so postale moderne Antigone, njih žalost in trpljenje je polno veličine, ki jo opeva že antika.« (Jurčec 1954, 3)

Antigonski mit pa nekajkrat srečamo v slovenskem zamejskem tisku z začetka petdesetih tudi v drugačnih zgodovinskopoličnih kontekstih, recimo ob problematiki dvojezičnih napisov zamejskih Slovencev v Italiji:

»General Winterton je odredil, da moramo sneti napis 'Sesljan', in da moramo postaviti napis 'Sistiana'. Mi obžalujemo generala Wintertona. To je namreč odredil, ker se morajo uveljaviti fašistični predpisi o krajevnih imenih! /... / Fašistični predpisi so pa prepovedovali slovenske napise celo na nagrobnih spomenikih. /... / Vendar pa poleg pisanih obstoje tudi nepisani zakoni. Fašizem in italijansko besnilo moreta zanikavati našo stvarnost, toda kljub temu ona obstoji, je jasna kot beli dan in večna. Saj je nekoč tudi tebski tiran Kreon mogel prepovedati pokopavanje mrtvih nasprotnikov ter obsoditi Antigono na smrt. Zaradi tega mu je poginil sin. Toda hrabri in požrtvovalni Antigoni je nastopil kot vestnik Sofoklej in njegov izrek o zmagi zakona ljubezni nad zakonom sovraštva in mržnje velja tudi za naš primer. Kajti če branimo Sesljan, branimo s tem našo preteklost in svojo bodočnost, poslušamo glas onih, ki so bili pred nami ter napovedujemo bodočnost onih, ki bodo prišli za nami.« (Neznani avtor 1952, 6)

Zaključek

Kot vidimo, je prisotnost mita o Antigoni v slovenski izseljenski in zamejski kulturi izjemno bogata in razvejana. Najmočnejša je v delovanju Slovencev v Argentini, kjer se je v literarnem ustvarjanju Tineta Debeljaka prvič pojavila povezava med tem mitom in slovenskimi povojnimi pomori, ki je imela v izseljensko-zamejski literaturi bistveno močnejšo in jasnejšo prezenco kot v politično in cenzorsko omejeni kulturni sferi znotraj slovenskih oz. jugoslovanskih meja. V kolikšni meri so specifične izseljenske interpretacije te povezave vplivale na prevladujočo interpretacijo, kakršna se je v Sloveniji oblikovala še zlasti v drugi polovici osemdesetih

(in v kolikšni meri morda tudi na literarne predhodnice te interpretacije), pa ostaja odprto vprašanje.

Reference

Debeljak, Tine (Jeremija Kalin). 1949a. Velika črna maša za pobite Slovence. Buenos Aires: Založba Svobodne Slovenije.

Debeljak, Tine. 1949b. Leposlovno ustvarjanje emigracije. V: Koledar Svobodne Slovenije 1949, 178–181. Ur. Stare, Miloš et al. Buenos Aires: Svobodna Slovenija.

Fleming, John. 1999. Antigone in Argentina: Griselda Gambaro's *Antígona Furiosa*. Text and Performance Quarterly 19, št. 1: 74–90.

Fradinger, Moira. 2011. An Argentine Tradition. V: *Antigone on the Contemporary World Stage*, 67–89. Ur. Mee, Erin B., Foley, Helene P. Oxford: Oxford University Press.

Gaborovič, Nada. 1974. Zvezdni prah. Maribor: Obzorja.

Gantar, Kajetan; Senegačnik, Brane. 2014. Sofoklova *Antigona* v prevodu Ivana Hribovska. Ljubljana: Družina.

Harlamov, Aljoša. 2012. Delo, ki zanika smisel lastnega obstoja. Pogledi, 15. maj. <https://pogledi.delo.si/knjiga/delo-ki-zanika-smisel-lastnega-obstoja> (pridobljeno 13. 3. 2022).

Inkret, Andreja N. 2010. Agnieszka, Antigona: Motiv Antigone v Katinu Andrzeja Wajde in Antigoni Dominika Smoleta. *Keria: Studia Latina Et Graeca* 12, št. 2–3: 361–377.

Jensterle-Doležal, Alenka. 2004. Mit o Antigoni v zahodno-in južnoslovanskih dramatikah sredi 20. stoletja. Ljubljana: Slovenska matica.

Jurčec, Ruda. 1954. Slovenski šopek. *Katoliški glas*, 4. marec, 3.

Kos, Matevž. 2019. Leta nevarnega življenja: Pet fragmentov o slovenski literaturi in drugi svetovni vojni. Ljubljana: Slovenska matica.

Lesničar-Pučko, Tanja. 2022. Kajetan Gantar, Prešernov nagajenec: Pot v nebesa vodi preko latinščine. *Dnevnik*, 6. februar, 12–14.

Mauser, Karel. 1991. Ljudje pod bičem. Povest v treh delih in štirih knjigah. 2. knjiga. Celovec: Mohorjeva založba.

Neznani avtor. 1952. Sesljan. *Demokracija*, 23. december, 6.

Pahor, Boris; Rebula, Alojz. 1975. Edvard Kocbek: pričevalec našega časa. Trst: Zaliv.

Schmidt, Goran. 2011. Dominik Smole. Ljubljana: Založba ZRC.

Stanonik, Marija. 2016. Tih spomin vsem žrtvam boja. Ljubljana: Založba ZRC.

Svetina, Tone. 1965–1969. Ukana. Ljubljana: Borec.

Štefančič Jr., Marcel. 2015. Ljubezen je hladnejša od smrti. Zakaj je Žižkova Antigona ultimativna spravna slovesnost. *Mladina*, 10. april. <https://www.mladina.si/165634/ljubezen-je-hladnejša-od-smrti/> (pridobljeno 13. 3. 2022).

Tadel, Boštjan. 2010. Pogovor z Janezom Pipanom. Nekoč sem se Antigone bal, danes se mi zdi čista agitka. Pogledi, 7. april. <https://pogledi.delo.si/ljudje/nekoc-sem-se-antigone-bal-danes-se-mi-zdi-cista-agitka> (pridobljeno 13. 3. 2022).